

Je rodina 21. století v krizi?

Hana Konečná

Není snad dne, v němž by nás média neupozorňovala na dramaticky klesající porodnost a sňatečnost, na rostoucí rozvodovost, zvyšující se počet žen chtějících dítě bez partnera, na stále větší počet dětí vyrůstající s jediným rodičem a na alarmující počet dětí týraných, zneužívaných a zanedbávaných. Často se opakuje sousloví „krize rodiny“. Krizi chápou jako přechodnou změnu (k horšímu), která přišla po nějakém stabilnějším dobrém období. Byla na tom dříve rodina lépe? Byly pro rodičovství příznivější podmínky? Odpovědi jsem hledala v odborné literatuře historicko-demografické.

Rodina jako instituce

Řecko a Řím

Když mluvíme o rodině – kdy vlastně vznikla rodina tak jak ji známe dnes? „Naše párové manželství je z historického hlediska formace velmi mladá...V prvobytně pospolné společnosti, která trvala nepoměrně déle, existovaly rodinné formace, nad nimiž by současník povážlivě kroutil hlavou..... Kmen a rod byly posvátné instituce, které byly respektovány především, rodina neměla zdaleka tak ostré hranice a tím sobecky izolována od širšího společenského útvaru, jakým byl právě rod a kmen.“ [4]. Ale půjdeme v dějinách blíž k naší době, třeba k Řecku. „Řecká rodina se dost lišila od rodiny známé ze středověké nebo novověké Evropy. Řecké manželství bylo sice monogamní, ale rozlučitelné, a to snáze ze strany muže než ženy. Bezdětným ženatým mužům byl k zajištění dědiců povolen konkubinát. Sexuální styk mimo manželství byl běžný a tolerovaný, stejně jako homosexualita. Účelem manželství bylo především opatřit si zákonné dědice, kteří by byli svým rodičům oporou ve stáří. Příliš velký počet dětí byl považován spíše za neštěstí než za pozhelnání. Běžně proto byla praktikována prevence početí... běžně rozšířené a veřejným míněním schvalované potraty a odkládání nemluvňat“. [1] Zřejmě to bylo ale už tehdy eticky těžko přijatelné, proto v závěru římské epochy vznikla manželská křesťanská doktrína. „...oslava pohlavní zdrženlivosti, panictví, a vdovství, zcela cizí římské tradici, byla vyvažována pojetím manželství jako nerozlučitelného svazku muže a ženy, jehož smyslem je plození dětí, jakož i tvrdými odsudky mimomanželských styků („smilstva“), antikoncepce, potratů, zabíjení nemluvňat, homosexuality a sodomie.“ [1]

Katolická Evropa

Hlavní vliv na definování rodiny měl pro katolickou Evropu rozhodně v roce 1563 Tridentský koncil, který manželství označil za „sedmou svátost“. Do té doby byl sňatek záležitostí oboustranného souhlasu a bez kněze. K valorizaci manželství došlo i v protestantské Evropě, ale s jinými důsledky – protože manželství není pro protestanty svátostí. „Vůči předtridentské době došlo k radikálnímu zesílení ostrakizace nemanželských dětí i svobodných matek..... Matka často ztrácela zaměstnání i vyhlídky na sňatek, přijetí nemanželského dítěte do cechu vylučovala cechovní pravidla a i jeho existenční a sňatkové možnosti byly relativně omezeny.....Spolu s kriminalizací nemanželského sexu i početí v 16. stol. došlo i k posílení represe potratu a infanticidy, které však samy do značné míry představovaly reakci na tuto zesílenou kriminalizaci nemanželského spojení“ [6] Ani velmi tvrdé tresty ale nedokázaly zabránit počtu infanticid. Proto bylo nutné přistoupit k dekriminalizačním krokům. U nás se v této oblasti angažovala už Marie Terezie, hlavní krok ale udělal až Josef II. koncem 18. století. „Manželské záležitosti jsou josefinským občanským zákoníkem převedeny do sféry soukromoprávní a manželství je stále více chápáno jako smlouva, nikoliv prvotně jako svátost, i cizoložství představuje pouze přestupek a stíháno pouze na popud poškozené strany.“ [6] Odborníci označují výsledky josefinských reforem za srovnatelné s výsledky

francouzské revoluce. Rozvod byl ve většině evropských zemích legalizován před 1. světovou válkou.

Poválečná Evropa

Obě války ukázaly na význam rodiny: „Rodina se na sutinách osvědčuje lépe než totalitní společnost“ [5] Proto se ve všech poválečných Ústavách objevuje uznání manželství a rodiny. Možná si někdo ze čtenářů ještě pamatuje, že jsme v Občanské nauce často bezmyšlenkovitě papouškovali větu „rodina je základ státu“. Ve Všeobecné deklaraci lidských práv z roku 1948 se objevuje odstavec 1, článek 16 „rodina je přirozený a základní prvek společnosti“. Lidé po prožitých útrapách nabírají síly a optimismus, vztahy s blízkými, láska a rodina má obrovskou hodnotu. Zdá se ale bohužel, že nadšení pro rodinu dlouho nevydrželo, přinejmenším pro poválečnou generaci už tolik neplatí, za zlom označují sociologové rok 1964. „Mladí lidé volají po zániku institucí, včetně rodiny.... Zakládají komuny, kde je všechno včetně dětí společné.... Mnozí sociologové předpovídají zánik rodiny.... Komuny jsou jen dočasnou úchylkou, převládá individualismus“ [5] Společnosti se snaží na vzniklou situaci reagovat: právníci ve všech státech v letech 1965-1978 podstatně mění zákony týkající se sňatků, rozvodu, filiace a odpovědnosti rodičů.. Objevují se různé typy (nebo spíš různé názvy?) volného soužití a společnosti tato soužití v různé míře zrovnoprávňují s manželstvím.

Instituce máme. Ale chce se nám zakládat rodinu?

Řecko a Řím

Ted' jsem se zabývala manželstvím a rodinou jako institucí. Jak to ale bylo s emocemi? Jak to bylo s vlastní chutí vstupovat do manželství, zakládat rodinu a mít děti? „... náhrobky z pozdního řeckého období potvrzují existenci četných neženatých občanů a malou početnost rodin, a to jak v bohatých, tak i v chudých vrstvách.“ [1] „Augustovy zákony... nutily všechny dospělé, aby vstupovali do manželství a měli předepsaný minimální počet dětí.“ Tady samozřejmě na důvody nemohu usuzovat, třeba by se dospělí rádi brali a měli děti, jenže jim v tom bránily nějaké překážky, třeba ekonomické. I když další citace už situaci trochu přibližuje: „... máme doloženy názory, že část římských občanů se vědomě vyhýbá založení rodiny.“ [1] Už jsem výše zmínila, že ta manželská doktrína vzniklá v závěru římské epochy určitě měla své opodstatnění, možná i upravovala a zlepšovala podmínky vstupu do manželství těm, kteří je předtím neměli.

Katolická Evropa

Pro to, jak to bylo v Evropě s chutí vstupovat do manželství a mít děti před Tridentským koncilem jsem nenašla informace, ale od koncilu až po josefínské reformy byla situace jasná. Sex byl povolen jen za účelem plození dětí a jen v manželství. Jiná možnost neexistovala, osobní svobodná volba nebyla možná a každé vybočení mimo zákon bylo krutě trestáno. Pro mnoho lidí byl zřejmě z různých důvodů, možná hlavně ekonomických, vstup do manželství nemožný. To samozřejmě neznamená, že se ze zákona nevybočovalo. „... znalosti antikoncepčních i abortivních praktik – povahy chemické i mechanické – patřily stále ke kultuře venkovského prostředí, k lidové medicíně zprostředkované zejména prostřednictvím „matron“, porodních babiček, které „uměly život dát i vzít“. [6] Ale antikoncepce byla nedokonalá, takže nemanželské děti se rodily a než došlo k reformám, obvykle neměly záviděníhodný osud. Josefínské reformy do jisté míry zrovnoprávnily nemanželské děti s manželskými a dekriminalizovaly mimomanželský sex. Důvodem byla nejen ochrana dítěte, ale i pronatalitní politika. Zlepšení podmínek osamělých matek ovšem zvýšilo jejich počet. Ozývají se hlasy, že hájení nemanželských dětí a jejich zrovnoprávnění s manželskými je sice dobré, ale že tato filantropie napomohla k tomu, že odpadá nejsilnější pohnutka pro manželství. Odborníci totiž zjistili, že nemanželské plození samo o sobě populaci neškodí, ale že nemanželské děti dříve umírají, jsou slabší a křehčí. Takže se hledaly možnosti, jak pozvednout sňatečnost. Mne zaujalo navrhované řešení Johanna Petera Franka (1745-1821),

německého lékaře, zakladatele školy pro porodní asistentky, který říká – cituji „...nejdůležitější strategický tah by mělo představovat nikoli vymýcení smilstva (které představuje jen následek), ale především svobodného stavu – u mužů obzvláště, protože u nich jde většinou o stav volený dobrovolně a z pohodlnosti. ...Když člověk nechá nemocné v nějakém státě chodit všude mezi zdravými, tak se snadno stane, že nákaza bude sdílená... Člověk by měl tedy především myslet na to, jak zdravým mužským osobám přidělit doma zaměstnání, aby bylo ženské pohlaví chráněno před jejich útokem: vždyť jsme v posledních letech jen viděli počet nesezdaných mužů klidně narůstat.“ [6] Určitě by byla zajímavá diskuse o tom, zda by propopulační politice, prevenci infanticidy a snahám o ochranu žen před násilím pomohlo, kdyby se všichni muži povinně oženili a byla jim přidělena nějaká domácí práce, ale budu se věnovat dále tématu.

Poválečná Evropa

Po 2. sv. válce nastal velký rodinný boom, který ale brzy skončil (kolem roku 1964). Plodnost i sňatečnost ve větší části Evropy klesá. Děti baby boomu, které jsou nyní dospělé, „mají pocit vlastní moci a vlastní důležitosti. Byli prvními dětmi míru a hojnosti, nebyli vystaveni tvrdému každodennímu zápasu o přežití. Ohromný a záludný vliv zpopularizované psychoanalýzy a psychologie na jejich rodiče je zprostředkoval povinnosti poslouchat a ctít starší generace... Již jako mladí vstupují do sexuální revoluce,... zejména dívky, které mají konečně k dispozici účinnou antikoncepci, mohou teď libovolně oddalovat okamžik mateřství a rozhodovat se, jak si zařídí život, a nemusí již čekat, až se vdají, nebo se obávat, že se vdát budou „muset“ [5]. Objevuje se také feministické hnutí.

Než budu pokračovat, chci upozornit na rozdílný význam slova individualismus a egoismus. Egoismus je přemrštěná sebeláska, sobectví, jednání na úkor druhého. „Sociální morálkou individualistů je tolerance vůči druhým a hledání vlastní nezávislosti. Jde o životní zásadu: nezatežovat bližního, nezáviset na bližním, neodcizit se sám sobě, nenechat se chytit do pasti, pracovat na sobě, vydobýt si autonomii“. [5] Z této definice je zřejmé, že individualista se nemůže bez obtíží, váhání nebo i výčitek zavázat k trvalému svazku jakým je manželství a rodičovství. Právnicky na situaci státy reagovaly uznáním volných svazků a do jisté míry jejich zrovnoprávněním s manželstvím s vírou, že budou plnit obdobnou funkci. Jenže optimistická předpověď, že tato soužití později přejdou do manželství, se nenaplnuje: „Značná část lidí, kteří spolu volně žijí, se nežení...Nejedná se zdaleka o kopii dřívějšího manželství, ale o zcela nový jev: lidé hledají různé uspořádání svého milostného života mimo jakoukoli instituci.... Volně spolu žijící partneři se rychleji a častěji rozcházejí než manželé: vždyť sami nakonec v průzkumech odpovídají, že si tento způsob života zvolili, protože je jednodušší se rozejít... Rozšířením volných soužití se nesnížila míra rozvodovosti, snížila se naopak odolnost manželství“ [5]

Co s tím? Je konec rodiny? Evropa vymře?

Nezastírám, že moje znalosti z historické demografie a sociologie jsou velmi povrchní a kusé a nedovolují si proto dělat nějaké závěry a odpovídat na položené otázky. Jen mohu na závěr nabídnout své zkušenosti člověka věnujícího se lidem, kteří dítě chtějí, ale mít nemohou. Nedobrovolná bezdětnost je totiž mezní rodičovská situace, a v mezní situaci se často ukáže jaký člověk je a kam směřuje.

Peníze nejsou motivem proč mít nebo nemít děti. Nedobrovolně bezdětné páry na celém světě vydávají obrovské finanční částky za naději, že se snad dítě dočkají. Feminismus není proti mateřství. Moje klientky bývají sebevědomé ženy, které považují za samozřejmost mít stejný přístup ke vzdělání, práci a veřejné angažovanosti jako muži, partnerství vnímají jako rovnoprávný a rovnocenný vztah muže a ženy, (jsou tedy tím, co já vnímám pod označením feministka), přesto (přesněji je „proto“) chtějí být s partnerem a touží po dítěti či přesněji dětech.. Individualismus není příčinou odmítání rodičovství. Lidé, se kterými se setkávám, jsou většinou velmi silné nezávislé individuality. Dítě právě bývá tím, vedle něhož a pro

něhož chtějí svou individualitu rozvíjet. Ani odmítání rodičovství nepovažují za egoismus. Neprojevuje člověk, který pochybuje o své schopnosti být dobrým rodičem, spíš odpovědnost? Já věřím, že doba, která umožňuje mít děti těm, kteří je chtějí, a netlačí do rodičovství ty, kteří by podle svých odhadů selhali, je dobrá. Snad mohu na závěr ještě jednou citovat francouzskou socioložku Evelyne Sullerotovou, která na závěr publikace „Krise rodiny“ píše, že v poslední době ve Švédsku roste počet sňatků, zmenšuje se počet rozvodů, zvyšuje se počet dětí narozených jako třetí. Svědčí to „o tom, že stabilní dvojice mají důvěru v rodinu, a v neposlední řadě i o zcela jiném klimatu v zemi a změně zálib jejích obyvatel. Ty, kdo jsou zklamáni systémem výchovy a sociálně-demokratickým rájem, náhle udivuje „autentický“ charakter biologicko-citově-kulturní rodiny: není snad právě rodina přece jen vzácným spojením potěšení a reality umožňujícím formovat autonomní osobnosti bez roztržky s předky či potomky?“ [5]

Literatura:

- [1]Horská, P., Kučera, M., Maur, E., Stloukal, M.: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Panorama, Praha
- [2]Horská, P.: Naše prababičky feministky. NLN, Praha 1999.
- [3]Horská, P.: Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie. In: Historická demografie, 2004/27, str. 225-242. Vydává SÚ AV ČR.
- [4]Plzák, M.: První pomoc při nehodách manželských. Praha, Mladá fronta 1969.
- [5]Sullerotová, E.: Krize rodiny. Karolinum, Praha 1998.
- [6]Tinková, D.: Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. In: Historická demografie, 2004/27, str. 113-172. Vydává SÚ AV ČR.